

2. Vývoj úrovně vzdělanosti obyvatelstva ČR v letech 1950 až 2011

Proměny struktury obyvatelstva podle nejvyššího ukončeného stupně vzdělání mezi roky 1950 až 2011 odrážejí především stálý a poměrně výrazný nárůst vzdělanostní úrovně obyvatelstva v tomto období. Při prvním poválečném sčítání lidu v roce 1950 ještě více než čtyři pětiny populace ve věku 15 a více let dosahovaly nejvýše základního vzdělání, u žen to bylo více než 85 %. Přibližně každý desátý obyvatel – o něco častěji muži než ženy – uvedl jako nejvyšší dosažené vzdělání na úrovni středního odborného (bez maturity). Úplné střední vzdělání (s maturitou) mělo asi 5 % obyvatel, přičemž dvě třetiny z nich tvořili muži. Vysokoškolské vzdělání získal pouze jeden ze sta obyvatel, mužů bylo přitom mezi nimi 5,5krát více než žen.

Relativně nízká úroveň vzdělanosti odpovídala společensko-hospodářské situaci v předcházejících desetiletích, kdy pro převážnou část rodin bylo značně náročné či přímo nemožné nechat své děti studovat déle než vyžadovala základní školní docházka, žádoucí byl naopak brzký nástup do zaměstnání zajišťujícího obživu. K tomu se přidávaly další pro vzdělávání nepříznivé okolnosti zejména v období 2. světové války – uzavření vysokých škol, omezené fungování i některých středních škol (např. obsazení budov nacisty pro jiné účely), nasazení mladých lidí na nucené práce a další nacistické perzekuce, které postihly studenty i vyučující obdobně jako celý národ. Rovněž v poválečném období byla prioritou spíše obnova hospodářství než rozvoj školství a vzdělávání.

Celé sledované šedesátileté období probíhalo ve znamení trvalého poklesu počtu i podílu osob se základním vzděláním mezi obyvatelstvem, naopak zastoupení všech ostatních, vyšších stupňů vzdělání až na výjimky neustále rostlo. Starší generace zpravidla s nízkým dosaženým vzděláním byly postupně nahrazovány nově nastupujícími, které měly ve své většině snazší přístup k vyšším stupňům vzdělání. Kromě měnících se socioekonomických podmínek a školních systémů se postupně rozšiřovaly i možnosti dálkového studia středních a vysokých škol, což přispělo k dalšímu růstu vzdělanosti i u populace již dospělé resp. zaměstnané.

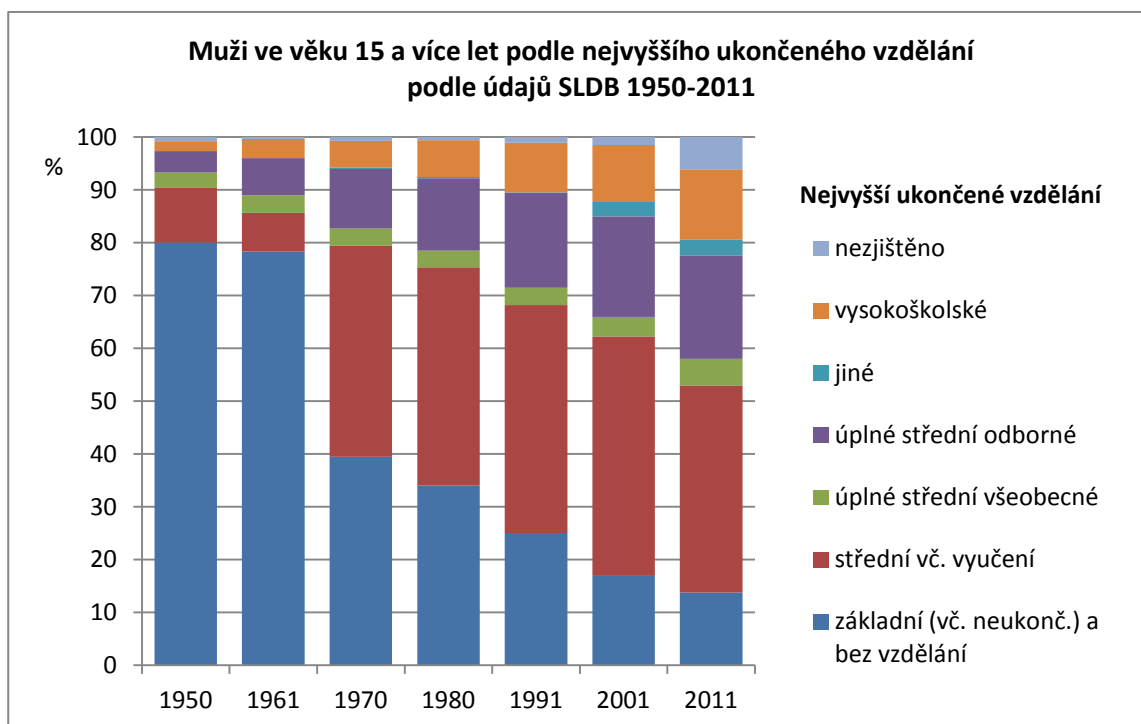
Nejvyšší ukončené vzdělání obyvatel 15letých a starších podle údajů sčítání v letech 1950–2011

Nejvyšší ukončené vzdělání	Rok sčítání						
	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Počet obyvatel (v tis.)							
Celkem	6 757,8	7 143,0	7 701,0	7 879,9	8 137,8	8 575,2	8 947,6
základní vč. neukončeného	5 606,0	5 743,7	4 086,7	3 511,7	2 696,1	1 975,1	1 571,6
střední vč. vyučení	660,9	546,9	2 225,0	2 566,9	2 878,6	3 255,4	2 952,1
úplné střední všeobecné	141,5	205,4	260,1	278,3	342,5	431,0	610,8
úplné střední odborné	194,9	437,5	774,0	1 047,8	1 515,3	1 703,9	1 814,3
jiné	.	.	9,8	11,8	9,1	296,3	365,0
vysokoškolské	69,9	156,4	263,1	393,5	582,8	762,5	1 114,7
bez vzdělání	21,7	24,5	22,2	20,1	27,8	37,9	42,4
nezjištěno	62,8	28,7	59,9	49,8	85,5	113,1	476,7
v %							
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
základní vč. neukončeného	83,0	80,4	53,1	44,6	33,1	23,0	17,6
střední vč. vyučení	9,8	7,7	28,9	32,6	35,4	38,0	33,0
úplné střední všeobecné	2,1	2,9	3,4	3,5	4,2	5,0	6,8
úplné střední odborné	2,9	6,1	10,1	13,3	18,6	19,9	20,3
jiné	.	.	0,1	0,1	0,1	3,5	4,1
vysokoškolské	1,0	2,2	3,4	5,0	7,2	8,9	12,5
bez vzdělání	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,5
nezjištěno	0,9	0,4	0,8	0,6	1,1	1,3	5,3

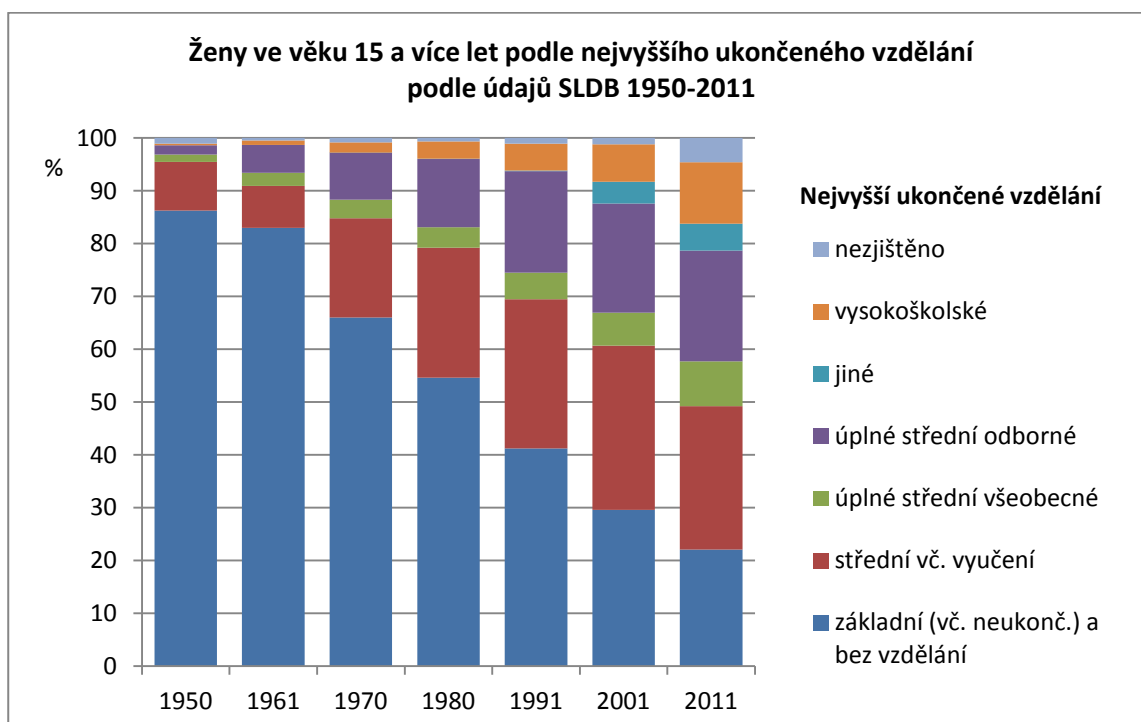
Poznámky k tabulce - viz Tab. 1 v příloze

Pokud jde o absolutní počty osob s jednotlivými dosaženými stupni vzdělání, je třeba brát v úvahu také celkový vývoj počtu obyvatel. Populace 15letých a starších (včetně nezjištěného věku), za kterou se údaj o vzdělání ve sčítáních sledoval, v letech 1950 až 2011 početně neustále rostla, byť rozdílným tempem, především s ohledem na zvyšování naděje dožití a výkyvy v počtech narozených.

V období mezi sčítáními v letech 1950 a 1961 ještě absolutní počet osob se základním vzděláním mírně vzrostl, jejich podíl v populaci se ale již snížil. V případě středního odborného vzdělání bez maturity došlo v tomto desetiletí k absolutnímu i relativnímu poklesu. Počty i podíly osob s úplným středním a vysokoškolským vzděláním již v těchto letech zahájily nárůst.

I přes uvedený vzestup dosažené úrovně vzdělání zůstávala skupina osob, které dosáhly nejvýše základního vzdělání, až do roku 1980 největší částí populace. Teprve při sčítání 1991 se nejpočetnější skupinou obyvatel staly osoby se středním vzděláním (bez maturity) s více než 35% podílem na obyvatelstvu. Tento stupeň vzdělání byl jako nejčetnější zjištěn i při sčítáních v letech 2001 a 2011. Zároveň však v této skupině existují i značné rozdíly mezi muži a ženami. Ke skokovému – v průměru cca čtyřnásobnému nárůstu absolutního počtu i podílu osob se středním vzděláním bez maturity došlo mezi sčítáními 1961 a 1970, kdy se poprvé významně projevilo začlenění vzdělávání učňů do systému středního školství. U mužů se střední vzdělání hned při sčítání 1970 dostalo na pomyslnou první příčku s přibližně dvoupětinovým podílem v populaci, tuto pozici si poté udrželo i v dalších sčítáních, resp. svůj podíl ještě zvyšovalo až na 45 % v roce 2001. Naopak mezi ženami v roce 1970 ještě dvě třetiny měly jen základní vzdělání a na střední vzdělání dosahovala necelá pětina. Nejpočetnější skupinou se ženy se středním nematuritním vzděláním staly až při sčítání v roce 2001, kdy jejich podíl přesáhl 31 %.

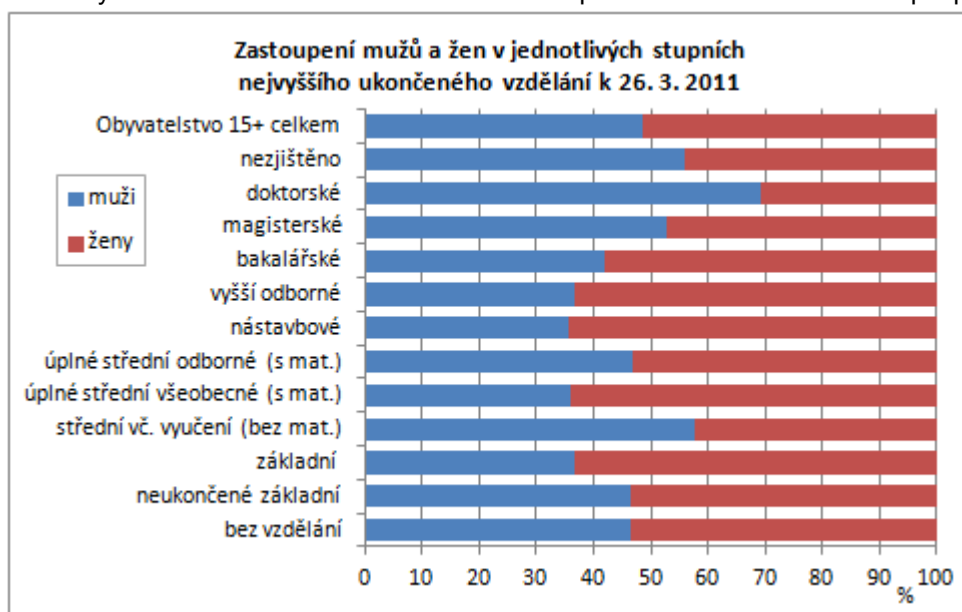

Dlouhodobě přetrvávající vyšší podíl osob se základním vzděláním mezi ženami souvisí z velké části s odlišnou věkovou strukturou. Ženy mají vyšší naději dožití a tedy i početnější zastoupení starších generací (u nichž základní vzdělání převažuje) v populaci, než je tomu u mužů. Nelze jej tak považovat za zaostávání žen ve zvyšování úrovně vzdělání, naopak mj. i vzhledem k nižší vzdělanosti na počátku sledovaného období je nárůst vzdělanosti u žen téměř ve všech aspektech výraznější než v případě mužů.

Růst zastoupení úplného středního a vysokoškolského vzdělání byl v průběhu sledovaných šedesáti let plynulejší, ale také výraznější. Jestliže zastoupení osob se středním vzděláním bez maturity bylo v roce 2011 více než trojnásobné oproti populaci sečtené roku 1950, podíl osob s úplným středoškolským vzděláním se zvýšil více než pětinašobně a podíl vysokoškolsky vzdělaných vzrostl 12krát. V absolutních počtech se nárůst jeví ještě výraznější.

Na rozdíl od středního vzdělání bez maturity, které zřejmě díky vyššímu podílu oborů s tradiční převahou mužů zaznamenalo větší nárůst mezi muži, počet a podíl osob s vyššími stupni vzdělání rostl výrazně více u žen. Dlouho přetrvávající rozdíl v úrovni vzdělání mužů a žen se tak postupně snížil, v případě úplného středního vzdělání dokonce ženy muže předstihly. Počínaje sčítáním v roce 1991 je podíl osob s úplným středním vzděláním mezi ženami trvale vyšší než mezi muži, v případě všeobecného úplného středního vzdělání začaly ženy převažovat dokonce o dvě desetiletí dříve.

Jiné formy postsekundárního vzdělání než vysokokoškolské byly až do začátku 90. let poměrně málo rozšířené, v některých datových výstupech ze sčítání proto mnohdy ani nebyly samostatně kvantifikovány. V minulosti se jednalo o různé formy nástavbového nebo pomaturitního studia, vzdělání v podnikových institutech či kurzech na vysokých školách. Teprve v průběhu 90. let a začátkem 21. století počet osob s těmito typy vzdělání rapidně vzrostl, což se odrazilo ve výsledcích sčítání v letech 2001 a 2011. Kromě rozšířených možností vzdělání v nástavbovém a pomaturitním studiu k tomu přispěl především vznik vyšších odborných škol od roku

odborných škol od roku 1995, dle zákona č. 138/1995 Sb., ze dne 22. června 1995, kterým se mění a doplňuje zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních a středních škol (školský zákon). Nárůst byl enormní zejména v případě žen – mezi roky 1991 a 2011 se tak v této skupině zcela obrátila struktura podle pohlaví a při sčítání 2011 již téměř dvě třetiny absolventů nástavbového a vyššího odborného vzdělání tvořily ženy.

Rovněž míra vysokoškolského vzdělání u žen vzrostla ve srovnání s muži mezi roky 1950 až 2011 asi pětkrát více, podíl žen s vysokoškolským vzděláním se tak postupně téměř přiblížil úrovni mužů. Celkový podíl osob s nejvyšším dosaženým vzděláním alespoň na úrovni úplného středního vzdělání nebo vyššího dosáhl ovšem již při sčítání 2001 poprvé vyšší hodnoty u žen (38,2 %) než u mužů (36,3 %) a v roce 2011 se tento rozdíl ještě zvýraznil (46,2 % versus 40,9 %).

O posunu vzdělanostního profilu obyvatelstva vypovídá i skutečnost, že střední vzdělání bez maturity zůstává nejčetnější u mužů a v rámci celé populace, v případě žen se ale v roce 2011 stalo nejčastějším dosaženým stupněm úplné střední vzdělání. Mezi muži je výrazně vyšší podíl lidí se středním vzděláním bez maturity nebo vyučených – téměř dvě pětiny, mezi ženami je to jen o něco více než čtvrtina. U žen naproti tomu zůstává více než pětina těch, které dosáhly pouze základního vzdělání.

V posledním sledovaném období mezi roky 2001 až 2011 jsou ve vývoji vzdělanostní struktury patrné určité změny oproti dlouhodobým trendům předchozích desetiletí. Kromě dalšího poklesu u osob se základním vzděláním dochází poprvé po padesáti letech také ke snížení počtu i podílu populace se středním vzděláním bez maturity. Snížení zájmu o odborné vzdělání se projevilo i na úrovni úplného středního vzdělání. Počet absolventů všeobecného úplného středního vzdělání (které představuje zpravidla přípravu k dalšímu, vyššímu vzdělání) zaznamenal větší nárůst než v předchozích desetiletích, zatímco v případě středního odborného vzdělání s maturitou růst naopak výrazně zpomalil.

Nejvíce ze sledovaných úrovní vzdělání vzrostly však počty a podíly osob s vysokoškolským vzděláním, kterých bylo v roce 2011 sečteno téměř o polovinu více než v roce 2001. Zároveň se změnilo zastoupení jednotlivých stupňů vysokoškolského studia. Nejvýrazněji – téměř čtyřnásobně - vzrostl mezi roky 2001 a 2011 počet absolventů bakalářského studia, které se začalo ve školském systému uplatňovat až od roku 1999, kdy vstoupily v platnost příslušné paragrafy zákona č. 111/1998 Sb., ze dne 22. dubna 1998 o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách). V roce 2001, kdy bylo bakalářské studium poprvé při sčítání zjišťováno, jej uvedlo 6 % vysokoškolsky vzdělaných osob, o deset let později to bylo již 16 %.

V roce 2001 bylo 9 z 10 osob s vysokoškolským diplomem absolventy „klasického“ vysokoškolského studia, resp. v terminologii nového zákona o vysokých školách magisterského studia. Ačkoli mezi roky 2001 a 2011 přibýlo v absolutním počtu nejvíce právě absolventů magisterského studia – dalších téměř 200 tisíc, v relativním srovnání s bakalářským studiem byl tento nárůst asi desetkrát pomalejší. Při sčítání 2011 se tak jejich podíl snížil pod čtyři pětiny. Počet absolventů doktorského studijního programu (resp. bývalé vědecké přípravy) se zvýšil v posledním desetiletí o téměř dvě třetiny, jejich zastoupení mezi osobami s vysokoškolským vzděláním ale vzrostlo jen nepatrně a dosahuje necelých 5 %.